

Lovas Enikő Amália

Metamorfózis: A debreceni cívis fogalmának tartalmi evolúciója

A debreceni cívis fogalma sokak számára mindmáig tisztázatlan, illetve számos tévképzettel tarkított. A legtöbb ember számára a cívis egyfajta makacsul maradi személyiség-típust jelöl, akinek büszkesége régmúlt dicsőségén alapszik. Hogy valójában ez az igazságnak csak egy töredéke, és hogy milyen sokrétű, a történelem folyamán változó, változtatott értékeit őrző és gyűjtő csoportról van szó, akik közös érdekeik védelmében tartottak-tartanak össze, azt ma kevesen gondolják át. E tanulmány célja, hogy megkíséreljen tömören választ adni, hogyan is jött létre, és milyen valódi tartalommal bír ez az elhíresült mentalitás.

A „debreceniség” fogalma, annak negatív töltete konkrétan Kazinczy sajátos és a várossal szemben meglehetősen elfogult gondolatvilágából ered. A város és lakossága már ekkor egy egységes és egyedi arculatú szellemi közösség, melynek vezető rétegét elsősorban a polgári életformát folytató nemesi családok és a hivatalnok-értelmiségiek és honoráciorok alkották. Ez a típusú közösség jó alapot szolgáltatott a későbbiekben szükséges társadalmi változásokhoz, de még csak kezdetlegesen rendelkezett a felvilágosodás nagy gondolkodói által kívánatosnak tartott erényekkel. Ennek okait megmagyarázza a történelem, de kevésbé hajlandó megérteni egy ideákat azonnal meghonosítani kívánó, és mások elképzeléseivel szemben sokszor meg nem értő személyiség. Ezért a költő és hívei – elsősorban még irodalmi és esztétikai szempontok alapján – konzervatívnak, maradinak és szellemiek terén korszerűtlennek ítélték a várost és népét.¹ Kazinczy értékítéletét később más írók tapasztalatai, meglátásai árnyalták: Arany János és Petőfi rusztikusan provinciális, elmaradott szellemiségű városnak látják, Jókai viszont sokszor tiszteletre méltónak, jellegzetességeiben érdekesnek, egyes erényeit tekintve példaértékűnek gondolja a várost. Ugyanakkor ő is hiányolja belőle a modern nemzeti polgárságot. A 20. század elejére a Jókai írásain nevelkedett irodalmárok, mint pl. Móricz Zsigmond vagy Szabó Lőrinc nosztalgikus hozzáállása mellett megkerülhetetlen Ady véleménye, aki – minden későbbi, hasonlóan nosztalgikus érzésén túl² – az „ódon korszerűtlenséget” Balogh István szerint már politikai és társadalmi állásfoglalásként értelmezi.³

Maga a „cívis” elnevezés érdekes eredettel bír: a középkor folyamán a szabad királyi városok teljes jogú lakóit jelölte. Az általuk megszemélyesített mintát hamar követendőnek értékelték az alföldi nagy mezővárosokban is, amelyek jogilag is megközelítették mintaképeiket, és a 16. századtól maguk is használták lakosaikra. Az ott élők azonban jórészt paraszti árutermelők voltak. Így a cívis elnevezés tulajdonképpen átragadt az alföldi mezővárosok paraszti eredetű és még földművelésből élő vagyonos lakosságára, amelynek tagjai hagyományaikhoz kötődő, konzervativizmusuk révén zárt közösséget alkotó, sajátos életformát mutató réteget formáltak. Ezek az emberek vagyonukat állattartásból és földművelésből szereztek, és hagyományos paraszti gazdálkodás keretein belül gyarapították. Tágabb értelemben ide sorolhatjuk az alföldi mezővárosok bennszülött lakosságát.⁴

¹ Bakó 2014. 7.

² Bakó 2011.

³ Balogh 1969. 22.

⁴ Rácz 1989.

A későbbiekben a „civis” kifejezés egyfajta debreceni jellegzetességgé vált. Érdekes módon ebben a formában csak 1848 után terjedt el, amikor a középkori rendi kiváltságokat megszüntette a polgárjogi egyenlőség.

Balogh István írja le először a debreceni civis sajátos magatartásának tudományos alaposságú magyarázatát.⁵ A 18. század második felére bekövetkezett változások hatásából eredezteti a több körülmény hatására kialakult sajátos közösségi viselkedésformát, amely jellegzetesen elzárkózó, hagyományaihoz mereven ragaszkodó és gyanakvással áll ellent minden kívülről jövővel szemben.

1. kép. Debrecen város látképe (1788)⁶

Kezdetben, a 13–15. század folyamán Debrecen nem volt más, mint egy kereskedelmi utak mentén szerveződött, paraszti életmódot folytató lakosságú mezőváros (oppidum). Az országos jelentőségű kereskedelmi utak találkozása, a sokféle mezőgazdasági tevékenységre lehetőséget nyújtó környékbeli földterületek vonzották a népességet. Balogh István a város lakosságszámát az adóösszeírásokra támaszkodva a 16. század közepén 12–13 000 főre, a 16. század végén 7–8000 főre, a 17. század második felében újfent 12–14 000 főre becsüli.⁷ Földbirtokosai általában az uralkodó, vagy a királyi hatalomhoz közel álló rangos személyek, családok voltak, például a Debreceni család, Brankovics György, a Hunyadi és a Török család, vagy Szapolyai János, akik befolyásos helyzetüknél fogva, és jól felfogott anyagi érdekeiket korántsem figyelmen kívül hagyva igyekeztek pártfogolni a jó jövedelmekkel kecsegtető város fejlődését. Ennélfogva már korán, a várossá szerveződés idejétől (14. század) gyarapodásnak indultak a város birtokai és kiváltságai. Az első környékbeli, a helyi közösség által használt földeket a Debreceni család ajándékozta, illetve ért el a város számára jelentős jogi adományokat. A későbbi birtokosok, illetve családok többnyire folytatták ezt a hagyományt, megalapozva a város, mint közösség nagyfokú jogi és vagyoni önállóságát.

A középkori jogrend igencsak megkülönböztette a szabad királyi városokat (civitas) a mezővárosoktól (oppidum). Míg a szabad királyi városok országos nemesnek számított-

⁵ Balogh 1969.

⁶ MJPK HGyF

⁷ Balogh 1946.

tak, így minden további nélkül szerezhettek földtulajdont, a vele járó kisebb királyi haszonvételek jogát is gyakorolhatták, és a jobbágyság felett is rendelkezhetek, addig a mezővárosok földesúri rendelkezés alatt álltak. Mégis lakóinak helyzete jóval kedvezőbb volt a falvakban élő jobbágyságnál, hiszen kaphattak olyan egyes jogokat, amelyek bizonyos fokú autonómiát biztosítottak a közösségnek. Gazdasági és politikai szempontból a fejlődés útja az önellátásra és önállóságra törekvésen át vezetett előre, de a történelem viharainak gazdasági és társadalmi kihatásai is erre sarkallták a város közösséget. Az ez irányú törekvések fokozatos jogszerzéssel lehetővé tették, hogy a mezőváros közelítsen a szabad királyi városok kiváltságos helyzetéhez. Ezen törekvései még nem, de elért jogköre és megszerzett birtokai nagysága már a 15. század folyamán egyedivé tették Debrecenét. A 15. század második fele és a 16. század a prosperitás kora: a népesség szükségletei kibontakoztatták a széles körű és nagyarányú kereskedelmet. Ekkor alakul ki, mint regionális kereskedelmi központban a jelentékeny helyi ipar, a nagy mértékű és nagy távolságokat áthidaló, északi és északnyugati irányú állat-, só- és textiltereskedelem, ami a társadalmat is átalakította. Ezek a változások alapozták meg a királyi kedvezményeket.

1361-ben I. (Nagy) Lajos (1342–1382) a Debreceni család kérésére mezővárosi kiváltságlevélben biztosította a szabad bíróválasztás jogát és szabad ítélkezést a bíró és a tanács számára minden debreceni lakos fölött. Ezzel valójában teljes polgári szabadságot biztosított a lakóknak. 1405-ben Zsigmond király (1387–1437) akkori tulajdonosként szabad királyi jogokat adományozott a budai városi jogok mintájára.⁸ Ez a két különösen fontos városprivilegium lehetővé tette a belső önállóságot, míg a vámmentességi és a széles körű vásártartási jogok a szabad királyi városokhoz hasonló, önálló gazdasági fejlődés lehetőségét nyitották meg a környezetéből már korán kiemelkedett településnek. 1405-től, Zsigmond újabb kiváltságlevelével országos vásárok tartására is jogosulttá vált a város, ekkor még évi két alkalommal. 1508-ra ezek köre kibővül, olyannyira, hogy II. Ulászló (1490–1516) kiváltságlevele már évente hét, alkalmanként két-két hétig tartó országos vásár tartását engedélyezi.⁹ 1407-től Garay Miklós nádor rendelete szabad költözést biztosított a városba vagy a városból. 1411-ben Zsigmond kiváltságlevele vámmentességet adományoz a debreceni kereskedőknek. Ezt a jogot Hunyadi Mátyás (1458–1490) terjeszti ki a városban lakókra, és külön megtoldja harmincadmentességgel. Mind a belvámok, mind a harmincad fizetése alóli mentesség a debreceni kereskedők kereskedelmi életben történő szerepvállalását segítette elő. 1473-ban Szilágyi Erzsébet, a Hunyadi-birtokok kezelője vagyoni önrendelkezést és a helyi kereskedőket védő éves vásártartási jogot biztosít a város lakóinak.¹⁰

1618-ban, az enyingi Török család kihaltával végleg megszűnt a közvetlen földesúri fennhatóság a város felett, de a földesúr iránti kötelezettségek megmaradtak egészen 1693-ig, a szabad királyi város címének elnyeréséig. Kedvező volt azonban az egy összegben és pénzben fizetendő földesúri census is. Az ún. limitáció joga gazdasági szabályozásokat tett lehetővé hatósági ármegállapítások révén. Földbirtokosként Debrecen politikai jogokat is nyert, amelyek révén már hatalmi tényezőként kellett számolni a várossal.

⁸ Szendiné 2015.

⁹ A vásárok ideje: 1. Remete Szt. Pál napjától (január 10.), 2. Húsvét előtti 6. vasárnaptól, 3. Szt. György (április 24.) napjától, 4. Szt. László (június 27.) napjától, 5. Boldogasszony (augusztus 15.) napjától, 6. Szt. Dénes (október 9.) napjától és 7. Szt. András (november 30.) napján. Szendrey 1984.

¹⁰ Weisz 2011. 138., 145.

2. kép. Debrecen címere 1693.¹¹

A többi mezővároshoz képest igazán különleges helyzetbe a 16. század folyamán került, a három birodalom határán. 1541, a török hódítás után a város lakossága a környékről beköltöző-bemenekülő népességgel nagymértékben felduzzadt. Ebben a helyzetben a három országhatár szomszédsága sokat jelentett a kereskedelem és az ipar fejlődésének, és akadályokat gördített a földesúri fennhatóság közvetlen gyakorlása elé. Az önálló országos politizálás sikerei, azaz a három uralkodó pártfogásának elnyerésére tett erőfeszítések és az e mögött álló gazdasági erő, valamint a több mint száz évig tartó függetlenség váltak alapjává a sajátos cívis öntudatnak. A szabad királyi város címének megszerzése mintegy legalizálta az 1693-ra kialakult állapotokat. Ugyanakkor az 1570-es évek óta egyvallású protestáns közösség, amely vagyona és önállósága miatt számos támadást volt kénytelen elviselni, illetve kivédeni, egyre erőteljesebben zárkózott el a kívülállókkal szemben. Mondhatni, a szabadság és a kiszolgáltatottság kettőse hozta létre a zárt, szerves felépítésű, együttműködésre törekvő városi társadalmat.

A városi vezetés ezért hasznossági szempontok alapján határozta meg, a város gazdasági kereteinek függvényében, ki kaphatja meg a polgárjogot. Szükségszerűen a polgárok létszámát is meghatározott keretek közé szorították. Egyre erősödött a polgárjogú nemesség befolyása is, kétféle kiváltságuk és jelentős vagyonuk okán. Ez az önvédelmi stratégia konzekvens kirekesztő törekvéseket eredményezett nemcsak az idegenekkel és a más vallásúakkal, hanem a szegényebbekkel szemben is, és sajátos arculatot adott a városnak.

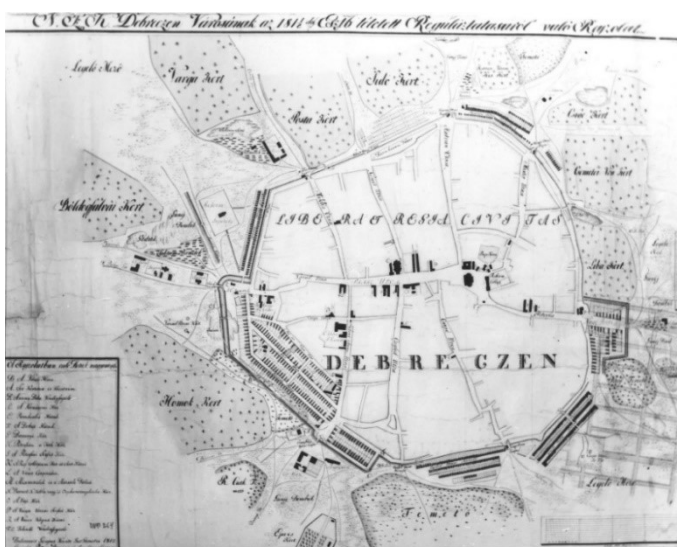
¹¹ MJPK HGyF

A török uralom megszűntével azonban a város addig igen kedvező földrajzi körülményei és ebből eredő lehetősége az önállóságra eltűntek, és ez a 18. század folyamán a város hanyatlását idézte elő. III. Károly (1711–1740) idejétől kezdve a központi hatalom politikai nyomása folytán fokozatos nyitás érződött, először főleg a katolikusok irányába. A korábbi vagyoni és társadalmi helyzet megőrzése végett a viszonylag lassuló gazdasági fejlődés idején a cívisek hajlandóak – és kénytelenek – voltak nyitni a betelepülők felé, ami alapot jelentett a modernizációra, és az ahhoz szükséges gazdasági és szellemi fejlődésre.¹²

A 19. század elejére maga a városi társadalom is átalakult: a kereskedelem mint létalap általánosságban elvesztette addigi jelentőségét, és átadta helyét a földbirtokoknak. A kézműipar stagnáló helyzetbe került, bár művelőinek száma nőtt. A megélhetés régi formái tovább éltek, fejlettebb, de nem modernizálódott változatban, és így nem kínáltak kézenfekvő alapot az Európa-szerte, így lassanként Magyarországon is megjelenő korszerű technikai, technológiai, társadalmi, gazdasági változásoknak.

A lakosság száma a 19. század folyamán bekövetkező gazdasági változások eredményeként rohamos növekedést mutatott a beköltözők miatt. 1804-ben még 27 800 fő, 1869-ben 46 111, 1930-ra 116 275 fő lakik Debrecenben, ami átlagosan 70 évente megduplázódó létszámot jelez.¹³

A 19. század folyamán egyfajta kettősség mutatkozott meg a debreceni cívisek gondolkodásmódjában: hagyományaikhoz híven ragaszkodtak a földművelő, állattartó paraszti életmódhoz, ami régebben inkább kiegészítő jövedelemforrás volt csupán, de ekkorra egyre inkább létalapjukká vált, és a városi életformához is. Ebből eredően vagyonukat igyekeztek fenntartani, sőt a törekvőbbek gyarapítani, elsősorban földbirtokaik területének növelésével.

3. kép. Debrecen területe 1812-ben¹⁴

¹² Papp 2011.

¹³ Balogh István statisztikai adatai. Balogh [1946.] 56.

¹⁴ MJPk HGyF

A debreceni cívis birtokok általában 20–500 katasztrális hold közötti területtel rendelkeztek. Zoltai Lajos 1900-as adatai szerint 2745 mezőgazdasági birtok volt Debrecen határában, összesen 81 745 katasztrális hold területen. Húsz holdnál kisebb birtok 1884 volt, de a 20–500 közöttiek száma 852. 500 hold feletti nagybirtokot csak 9-et számlált össze.¹⁵ Ez a sajátosság kirívónak számított Magyarország nagybirtokokkal és apró parcellákkal tarkított területén. Mindemellett a város közhasználatú és saját tulajdonú földbirtokainak területe együttesen csökkent 1849 és 1914 között.¹⁶ Állandó maradt a közép-méretű cívis birtokok száma és aránya, egy olyan időszakban, amikor a mezőgazdaságból élő népesség, ezzel párhuzamosan a földbirtokosok és gazdálkodók számaránya folyamatos csökkenést mutatott.¹⁷ A legtöbb adót fizetők listáján a következőképpen tükröződik ez a társadalmi változás: 1873-ban 47,3%, 1888-ban 43%, 1909-ben 26,9%, 1917-ben 22,6%, 1929-ben 24,7%. A törekvőbb cívis tulajdonosok között zajlottak nagy birtokegyesítő mozgások is, és ennek csak egy – bár számottevő – részét tették ki a városi köztulajdonban lévő egyes földterületek (ún. majorsági és bellegelő) eladásakor magántulajdonba került új területek.

A kialakult, általában közép-méretű birtokok meghatározóak voltak a város gazdaságában. A legtöbb, kisebb méretű és tőkeszegény cívis birtok azonban elsősorban önellátásra és extenzív állattartásra törekedett, gazdái a piaci igényeket kevésbé vették figyelembe. A városvezetés hagyományokhoz ragaszkodó álláspontja is gátat vetett a tőkés modernizációnak, mivel sokáig fenntartották a város határában belül szerezhető földterületek nagyságának korlátozását, és ragaszkodtak a közösségi földek városi tulajdonban tartásához. Ezzel próbálták rögzíteni a város – és polgárai – még megmaradt vagyoni, gazdasági helyzetét, noha a 19. század második fele folyamán ezek a rendelkezések a gyakorlatban már elveszítették jelentőségüket.¹⁸ Ez a hozzáállás azonban a modern tőkés átalakulások idején gátló tényezővé alakult, ami csak a 19. század végén került feloldásra. Ennélfogva a gazdaságok többségének technikai színvonala általában nem tartott lépést a technikai fejlődéssel, és termelékenységük is viszonylag alacsony maradt. Mindazonáltal a gazdaságokban használt gépek és eszközök értéke az 1895. évi országos összeírás szerint Debrecenben 1 500 000 korona volt, míg Szegeden 1 300 000, Kecskeméten 1 180 000 korona volt.¹⁹ A jószágállomány értékét ugyanez az összeírás 8 778 263 koronára számolta ki, amely érték kétszerese a Kecskeméten összeírottaknak, Szegedénél egymillióval, Szabadkánál kétmillióval nagyobb. De Hódmezővásárhely háziállatainak értéke négy és fél millióval nagyobb. A mezőgazdasági vagyon tőkeértékét Zoltai Szűcs Mihály számításaira alapozva összesen 98 162 433 koronában állapította meg, míg a mezőgazdasági jelzáloghitelek mértékét 25,8%-ra tette. Ez az érték közel megfeleltethető volt az országos átlagnak.²⁰

Ugyanakkor a 19. század folyamán a cívis birtokosok egy része kereste a kitörési utat a stagnálás csapdájából. A törekvő és a gazdálkodást valóban hivatásának tekintő cívisgazdáknak, mint a Jóna, Polgáry, Böszörményi vagy Zöld családfőknek már nem csupán az önellátás volt a céljuk. Igyekeztek bekapcsolódni a gazdasági vérkeringésbe, és

¹⁵ Zoltai 1904.

¹⁶ Orosz 2015. 206.

¹⁷ Orosz 2015., ill. Baranyi 1972. 27.

¹⁸ Zoltai 1904. 31.

¹⁹ Uo. 43.

²⁰ Uo. 50.

kihasználni a konjunktúrahullámokat. A sikeresebbek először nagyobb birtokegyüttest alakítottak ki, majd fokozatosan vezettek be újításokat, orientációban, technológiában. A 19. század vége, 20. század eleje felé már sokat adtak a képzettségre, a gazdaságot apránként adták át akadémiát végzett utódaiknak. Jellemző náluk is a családi kötelek erőssége, az összetartás, és a rokon kapcsolatok gyarapítása viszonylag szűk körben. Így a birtokok és gazdasági kapcsolatok irányítását egymás között oldották meg, az idegeneket nagyon nehezen engedve köreikbe. Bár nem ezek a családok voltak a többség, gazdasági erejük és ennél fogva várospolitikai befolyásuk mérvadóvá vált, eredményeik köreikben példaként, és a 20. század elején generált változásokban hangadó cívisekként vettek részt.

4. kép. Böszörményi Pál és felesége²¹

Az ipar és a kereskedelem területén is számottevő változások történtek a 19. század folyamán. A kereskedelem fontossága továbbra is megmaradt, de jellege több szempontból megváltozott. A 19. század első felében Debrecen megőrizte regionális kereskedelmi központ szerepét. A kereskedelem és az ipar ágazatait viszont ekkorra általában minőségében elmaradott, a céhes keretből fennmaradt kisvállalkozások képviselték, amelyek tömegéből az 1840-es évek folyamán emelkedtek ki új iparvállalatok, üzemek, párhuzamosan a hitelintézetek és a vasúti összeköttetés megjelenésével. A vasút Pest és Bécs felé megkönnyítette a szállítást és az információáramlást, de mivel a vidék gazdasági körzete felé lassabban épült ki, sokáig fennmaradtak az ez irányú hagyományos kapcsolatok és módszerek. A modern tőkés polgárság fejlődése stabilan csak az 1890-es években és a 20. század elején indult meg. Ezt mutatja, hogy 1890 után a legnagyobb adófizetők, virilisek

²¹ MNL HBML XV. 34. 112/3.

listáján a tőkések számaránya fokozatosan emelkedett: 1873-ban 30%-ot, 1888-ban 30,1%-ot, de 1909-ben már 40,6%-ot, 1929-ben 47,3%-ot tettek ki.²²

Ezen körülmények között a 19. század 30-as, 40-es éveitől kezdtek feltűnni Debrecenben a többnyire betelepülő, modern szellemű vállalkozók, mint például Sesztina János (1793–1839) és Rickl József Zelmos (másként Anzelm) (1784–1829), Dragota Ignác (1797–1860), vagy később Várady Szabó Lajos (1817–1885), Vecsey Imre (1820–1883) és Kaszanyitzky Endre (1834–1905).

5. kép. Kaszanyitzky Andor és családja²³

Ezek a kiváló szaktudásra szert tett, újdonságokra nyitott, racionális gondolkodású emberek még céhes keretek között tanulták ki szakmaikat, és tettek szert az ahhoz szükséges alaptőkéjükre és kapcsolatrendszerükre. Mindig ragaszkodtak szakmai színvonaluk magas szinten tartásához. Stabil és támogató családi, rokoni háttérrel, ezzel együtt biztos anyagi bázissal vágtak bele önálló cégek alapításába. Törekedtek a biztos anyagi alapok fenntartására is, így jelentékeny ingatlanbefektetéseket alkalmaztak – lehetőleg olyanokat, ami bevételt is hozott: boltot, házat vagy földbirtokot vásároltak. Az utóbbi kettő a még sokáig rangot adó városi polgárjog megváltásának is feltétele volt. Mint beköltözők igyekeztek beintegrálódni a városi társadalomba, és ezt leginkább magas színvonalú üzleteikkel, társadalmi tevékenységeikkel és széles körű érdeklődésük segítségével vívták ki. Többen közülük kipróbálták magukat foglalkozásukhoz kötődő, vagy azzal rokon iparágakban, és akár iparvállalatokat alapítottak, vagy azok működtetésébe társultak bele. Integrálódásuk jellegzetes közös vonása, hogy a városi társadalom helyi elvárásait, elsősorban a

²² Baranyi 1972.

²³ A Kaszanyitzky család tulajdona.

ház- és földbirtokszerzést igyekeztek saját elképzeléseik szerint teljesíteni: nemcsak az elvet teljesítették, hanem e téren is törekedtek a meghatározó helyzet elérésére.²⁴ Megtelepedésükkel, amit lassan a hagyományőrző város is elfogadott, a modern polgárság épült be a városi társadalomba.

A modern polgárság sorai között tartjuk számon az értelmiségi foglalkozásúakat is. Ennek a rétegnek a számaránya a virilis listák tanúsága szerint 1909-ig folyamatosan nőtt: 1873-ban 20,5%, 1888-ban 26,9%, 1909-re 32,5%. A későbbiekben viszont átmenetileg egy fokozatos visszaesés tapasztalható, elsősorban a háborús idők utáni változások negatív hatásai miatt. Jellemzően a legmeghatározóbb közöttük a tisztviselői csoport és a szabadfoglalkozású értelmiségiek köre, akik együttesen a csoport több mint 50%-át adták. Közöttük a hivatalnok-értelmiség prominens képviselői már hivatásuknál fogva is aktív szerepet játszottak a várospolitikában. Ennélfogva gazdasági tevékenységre is alkalmuk nyíltak. Ez a szakmaválasztás a 19. század második felétől a gazdagabb rétegek fiataljait jellemezte: a tudásra alapozott, befolyásos posztok elérésére alkalmas „úri” foglalkozásokban próbálták átmenteni, megőrizni társadalmi, vagyoni szintjüket. A magasabb posztokra kerülők így természetesen a politika terén is érintetté, esetleg érdekeltté váltak, ahogyan azt Magoss György (1858–1947) későbbi polgármester vagy Boczkó Sámuel (1849–1903) rendőrfőkapitány pályafutása is mutatja.

6. kép. Dr. egri Magoss György (1924)²⁵

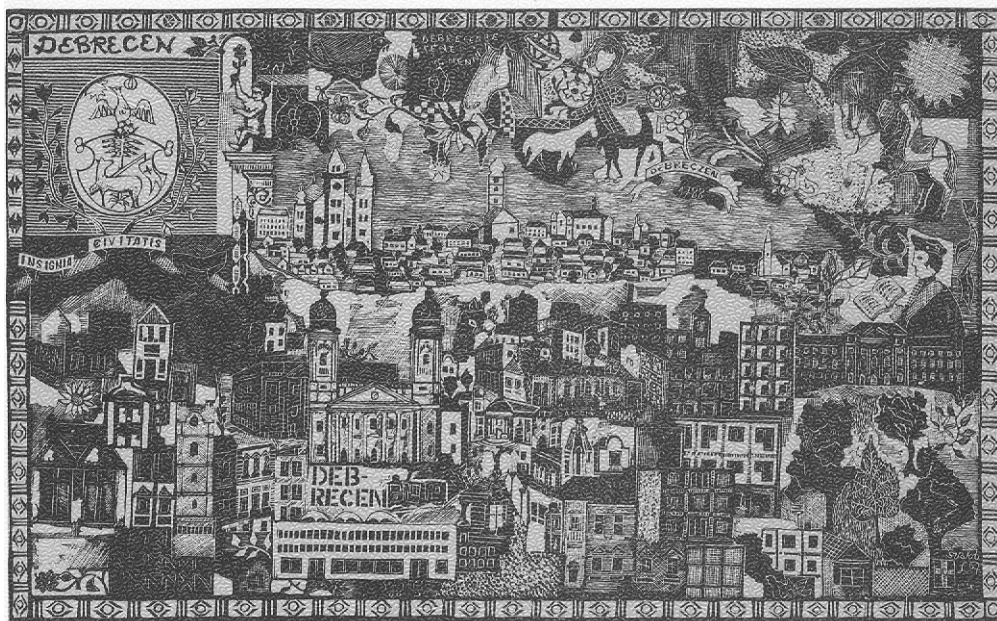
Az agrárius hagyományok köztudatban élő fontosságát mutatja, hogy a társadalmi rangot és háttérjövendelmet jelentő földbirtokhoz ennek a rétegnek a tagjai is

²⁴ Orosz 2015.

²⁵ Kalendárium 1924. 22.

ragaszkodtak, akkor is, ha személy szerint számottevően nem foglalkoztak megművelésükkel. Jellemző azonban az ipar, a kereskedelem és a bankszektor terén dolgozó értelmiségiek alacsony száma, ami behatárolta a gazdaságfejlődés lehetőségeit. 1920-ban a helyi értelmiség 27%-a köztisztviselő volt, míg 6,8%-uk dolgozott az iparban, 16,5%-uk a kereskedelemben és bankoknál, de utóbbiak mintegy fele nem rendelkezett szakirányú képzettséggel.²⁶

A hagyományos társadalom átalakulása a modernizáció időszakában Debrecenben sem maradt el, a betelepülők olyan gazdasági és társadalmi mintát hoztak magukkal, amelyet a patrícius családoknak is érdemes volt követniük, ha módjukban állt. A nagymértékű és megállíthatatlan változások közepette ugyanis csak azok tudták megőrizni vagyoni és társadalmi helyzetüket, akik nemcsak hagyományaikat próbálták őrizni, hanem keresték a továbblépés lehetőségeit is. A változásokat eleinte valóban zömében passzívan figyelő, földbirtokaiból élő és gazdálkodó, életmódjához ragaszkodó cívisesség, amely igyekezett a város vezetését és az ebből eredő hatalmi pozícióit megtartani, felismerte ezt, és a 20. század elejére nyitottá vált a gazdasági és szellemi fejlődésre. Ekkorra a változások hatására a társadalmi rétegeken belül közeledés volt megfigyelhető: a városi elitet alkotó cívisesség, vállalkozó polgárság és hivatalnoki-értelmiségi csoportok párbeszéde felerősödött, és a cívis és modern polgári élet erkölcsi és ideái egyre inkább egymásba épülve határozták meg a debreceni elittársadalom szellemiségét. Ennek eredményeként a cívisek konzervatív morálja, racionálisan törekvő értékrendje máig hatóan épült be a városi polgárok köztudatába, és egyfajta modern, újdonságokra is nyitott, de a hagyományos értékeket őrző, városához ragaszkodó patriotizmusként él tovább.

7. kép. Szabó László: Debrecen (rézkarc, 1967)²⁷

²⁶ Adatok: Timár 1993.

²⁷ MJPk HGyF

Enikő Amália Lovas

Metamorphosis: The Content-related Evolution of the Notion of the Debrecen 'Cívis'

The notion of the 'Cívis' is, for most people, some gossiped, unique Debrecen specialty. In fact, only a few think its real meaning, its origin, its local uniqueness over, and what changes this expression has gone through over history. This article tries to analyse this issue in a comprehensive manner, so that we can gain insight into who we really call a 'Cívis from Debrecen' nowadays.

Források

- MJPK HGyF Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény és Fotótár
- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
XV. 34. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött fotók gyűjteménye.

Szakirodalom

- Bakó 2011. Bakó Endre: A Maradandóság városában. Egy vitatott vers értelmezéséhez. In: Debreceni Szemle, 19. (2011) 2. sz. 152–159. Online: http://szemle.unideb.hu/wordpress/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/110_2014-06-07.PDF
- Bakó 2014. Bakó Endre: Kazinczy Ferenc a debreceni irodalomtörténetírásban. In: Ágak és hajtások. Tanulmányok, verselemzések. Miskolc, 2014.
- Balogh [1946.] Balogh István: Cívisek társadalma. Debrecen, 1946.
- Balogh 1969. Balogh István: Debreceniség. (Egy irodalmi fogalom története és társadalmi háttere.) In: Studia Litteraria, VII. (1969) 11–53.
- Balogh 1973. Balogh István: A cívisek világa. Bp., 1973.
- Baranyi 1972. Baranyi Béla: Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elit történetéről, a debreceni virilizmus kapcsán (1870–1930). Debrecen, 1972. (Magyar Történeti Tanulmányok V.)
- Irinyi 2002. Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918. Debrecen, 2002.
- Kalendárium 1924. Debreczeni Képes Kalendárium, 24. (1924).
- Orosz 1972. Orosz István: Debrecen és a magyar városfejlődés. In: Alföld, 22. (1971) 12. sz. 49–56.
- Orosz [1979.] Orosz István: A mezőgazdaság tőkés átalakulása Debrecenben és a magyarországi agrárfejlődés. In: Várostörténeti konferencia. Debrecen, [1979.] 95–110.
- Orosz 2015. Orosz István: A főnix és a bárány városa. Tanulmányok Debrecen múltjából. Debrecen, 2015. Ezen belül: Uő: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig. 27–44.; Uő: A földtulajdon szerepe Debrecen vagyonos polgárai között a 19. század középső harmadában. 121–158.; Uő: A polgári földtulajdon megteremtése Debrecenben. 159–210.; Uő: Cívismentalitás–cívigazdálkodás. 211–216.

- Papp 2011. Papp Klára: A szabad királyi városi cím megszerzésétől az országgyűlési becikkelyezésig. In: Debrecen város 650 éves. Várostartörténeti tanulmányok. Szerk.: Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011. 301–318.
- Rácz 1989. Rácz István: A debreceni cívisvagyron. Debrecen, 1989.
- Szendiné 2015. Szendiné Orvos Erzsébet: „Neveztessek és címeztessék ezentúl a mi szabad királyi Döbröczen városunknak!” http://mml.gov.hu/mml/hbml/hirek/neveztessek_es_cimeztessek_ezentul_a_mi_szabad_kiralyi_dobroczen_varosunknak. 2015. 06. 05.
- Szendrey 1984. Szendrey István: Debrecen, a mezőváros. Városi kiváltságok. In: Debrecen története 1693-ig. Debrecen, 1984. (Debrecen története öt kötetben 1.) 204–233.
- Timár 1993. Timár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Bp., 1993.
- Weisz 2011. Weisz Boglárka: Debrecen kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. In: Debrecen város 650 éves. Várostartörténeti tanulmányok. Szerk.: Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011. 131–148.
- Zoltai 1904. Zoltai Lajos: Debrecen. Közgazdasági adatok. Különnyomat a Magyar Gazdák Szemléjéből. Bp., 1904.